

*Хачатурян Каріне,
доктор філософії,
викладач*

Харківського автотранспортного фахового коледжу

ФЕМІННІ МАРКЕРИ В ПСИХОЛОГІЧНОМУ ПРОСТОРІ РОМАНУ ПАНАСА МИРНОГО «ПОВІЯ»

Анотація. Метою цієї статті є аналіз ролі жінки в українській літературі кінця XIX – початку XX століття на прикладі роману Панаса Мирного «Повія». Актуальність дослідження обумовлена тим, що фемінізм з точки зору історії та соціології вивчений дуже глибоко, а з літературознавчих позицій недостатньо. Протягом багатьох століть жінки були невдоволені своєю долею, але вони не мали можливості це проявити. З часом жіночий протест набув масового характеру і наприкінці XIX століття сформувався у вигляді руху, під назвою «фемінізм». На сьогодні уявлення про гендерну рівність вельми неоднозначно і суперечливе. Воно розглядається як рівність у правах, що забезпечують самореалізацію особистості, як умови однакових можливостей для чоловіків і жінок у досягненні соціального статусу, як реалізація потенціалу дітородної функції на основі біологічного призначення статей. Якщо розуміти рівність як суб'єктивне почуття екзистенційного комфорту, то в особистій історії кожної людини, незалежно від статі, воно пов'язане з матір'ю як з жінкою, що дає життя, і процесом сепарації від матері, формуванням зрілості і вибором себе як носія гендерних ролей.

Героїні проаналізованого в цій статті художнього твору змогли зазирнути всередину себе і зрозуміти головне, що стосується статусу жінки в суспільстві. Ці важливі речі – самодостатність жінки, активна життєва позиція, віра в свої сили, бажання бути успішною без чоловічої допомоги, позитивне мислення. Все це могло б змінити їхнє життя. Але, на жаль, усвідомили вони це занадто пізно. Жінка має право любити кого хоче. У цьому виявляється прагнення жінок пояснити, що вони – не «слабка стать» і потребують не захисту, а поваги. Поважати жінку, значить, не ставитися до неї поблажливо, не опікувати її. Жіноча дружба, віра в себе – це ті важливі навички, які героїні набули у своїх історіях. Так, не у всіх героїнь добре склалося життя. Але вони зрозуміли, що їм потрібна свобода від гніту чоловіків. Рівновага в правах (не тільки політичних) – це і є фемінізм.

Ключові слова: фемінізм, гендерологія, реалізм.

Вступ. Глобальні трансформаційні процеси в країнах, що розвивають демократію і принципи відкритого суспільства, не стільки вирішили, скільки поставили перед суспільством нові завдання, одним з яких є подолання усіх видів дискримінації та придушення вільного розвитку особистості, в тому числі і за ознакою статі. Йдеться про те, що поступово класичний базовий статево-рольовий контракт, принаймні, для середнього класу, контракт «рівного статусу», відповідно до якого на зміну ієрархії патріархату приходить вирівнювання положення щодо прав і можливостей чоловіків і жінок, як у публічній, так і у приватній сферах. З'явилися можливості

для самореалізації, як у професійній, так і в політичній галузі, посилюється сензитивність жінок щодо прав особистості та почуття власної гідності. Дискримінаційні практики все гостріше побуджують до життя жіночий активізм у різних його формах: від так званої жіночої взаємодопомоги та психологічної підтримки до активної участі в політиці, творчості, підвищенні рівня освіти тощо.

Виникнення терміну «фемінізм» (від лат. femina – «жінка») відноситься до початку XIX століття. У той час під ним розумілася сукупність якостей, притаманних жінці, за аналогії зі специфічними чоловічими рисами – мужністю. Наприкінці XIX століття в рамках суфражистського руху (за надання жінкам виборчих прав) з'являється термін «феміністка», яким іменують активісток жіночого руху. Тобто до початку XX століття значення слова змінюється, і останні 100 років феміністками однозначно іменують жінок, які борються за свої права, причому не тільки політичні.

Явище фемінізму відзначено постановкою численних філософських, соціологічних, психологічних, літературознавчих проблем щодо становища і проблем жінки в суспільстві та в сім'ї, можливостей самореалізації жінки і звільнення від традиційно нав'язуваних їй соціальних ролей.

Аналіз досліджень. Феміністський дискурс знайшов відображення у працях: Г. Будде, К. Хайдера, А. Шарма, М. Дейлі, А. Джул, Ш. Шілман, Г. Брандта та інших.

Мета статті – виявити природу, ознаки, особливості українського фемінізму у творчості Панаса Мирного.

Методологічна основа дослідження. В аналізі проблеми природи жінки як в історії західно-європейської філософії, так і в теорії сучасного фемінізму головну роль грали принципи історико-філософського аналізу, згідно з якими дослідження кожної теоретичної позиції необхідно вести з урахуванням того історико-культурного і філософського контексту, в якому вона виникла.

Феноменологія, оскільки сьогодні очевидно, що питання про жіночу природу не може бути розглянуто без урахування жіночого досвіду життя, що традиційні теорії повинні бути переглянуті з позицій жіночого «життєвого світу».

Виклад основного матеріалу. Проникнення феміністських ідей до української культури починається з другої чверті XIX століття. До того часу в Україні склалися об'єктивні умови для його поширення. Цьому сприяв ряд причин: низький соціальний статус жінок в Україні; нові економічні умови, які змушували жінок шукати роботу, самостійно влаштовуватися в житті; широкий революційно-демократичний рух, в ході якого проблеми жіночої емансипації стають частиною загальної проблеми свободи людини.

На зламі XIX–XX століть формується і специфічна жіноча публіцистика, яка робить акценти вже на інші проблеми: самоцінність жіночої особистості, розвиток жіночої індивідуальності, самореалізація жінок. Вона змогла прослідити теми, що отримали розвиток вже в інший період.

У дослідженнях творчості Панаса Мирного накопичений багатий матеріал, який відповідає достатньо обмеженому за своїми можливостями гендерному підходу, коли увага дослідників направлена на відображення в творах письменника окремих жіночих і чоловічих образів. Час змінити точку зору і виявити гендерологію письменника як його особисте художнє дослідження проблем відносин жінок і чоловіків. Це передбачає в єдиному аспекті охопити увагою ключові для кожного етапу творчості Панаса Мирного, тобто шлях художньо-гендерологічних пошуків письменника в цілому.

Романи Панаса Мирного відрізняються особливим трактуванням дійсності, що обумовлене приналежністю до реалізму, національною ментальністю письменника, творчою індивідуальністю.

Цікавим об'єктом є дослідження роману Панаса Мирного «Повія» – неповторне явище в літературі кінця XIX – початку XX століття. Й сьогодні він привертає увагу науковців не тільки поезією прози, психологічною розробкою характерів, але й глибокою естетикою, котра поєднує в собі авторське сприйняття природи, людини та культури.

В основі фабули роману відображена реальна дійсність, яка відбувалася в Україні наприкінці XIX – початку XX століття.

У романі «Повія» головною героїнею є Христя, саме вона стоїть у центрі художньої уваги письменника. Слід звернути увагу на назву роману. Варто зазначити, адже відомо, що автори часто називають свої твори іменами головних героїв. А роман «Повія» хоч і не містить імені, натомість характеризує приналежність людини до певного прошарку суспільства або фіксує її емоційний, духовний стан, виражає ключовий епізод у долі людини.

Отже з точки зору психологізму, коли ми заглиблюємось у події, стають нарешті зрозумілими мотиви людини, що стала на такий шлях; внутрішня суперечлива боротьба душевних сил. А разом з тим – доброта у ставленні до навколишнього світу, відкритість і наївність (в основному на початку роману).

Життя Христі в романі «Повія» відтворюється головним чином в соціально-психологічному плані. Письменник надто скупий на описи зовнішніх особливостей персонажа не пов'язаних з внутрішнім його буттям. Як правило портретна характеристика у письменника передає насамперед не зовнішні прикмети, а психологічно загострення, вона сприяє виявленню внутрішніх духовних змін, духовного стану героїні.

Для того, щоб розглянути гендерологію головної героїні твору Панаса Мирного «Повія» необхідно звернутися саме до психологічного зображення людини в цьому творі, на основі цього дослідження ми зможемо проаналізувати її становлення в цьому романі.

Відомо, що психологічний напрям у літературознавстві склався у 80–90-х роках XIX століття. Цей напрямок звертає особливу увагу на психологію особистості, мотивацію вчинків людини тощо. Поворот до психологізму в літературознавстві пов'язувався також з посиленням уваги до психології сприй-

мання художніх творів, а також до поглибленого аналізу характерів, психології літературних творів.

Термін «характер» один із найбільш суперечливих у сучасній психології. У широкій практиці він використовується для опису стійких і специфічних проявів індивідуальності: життєвого укладу, повторюваних звичок, пристрастей, спонукань, а так само для позначення конституційних та інших зовні виражених відмінних ознак індивіда, особливостей мови, поведінки; формується з урахуванням обставин життя та його окремих епізодів.

Характером у художньому творі називають такий образ людини, в якому індивідуальні риси її відтворені глибоко та яскраво. Літературні характери знаходяться у зв'язку з естетичним ідеалом свого часу, а також з художнім методом письменників.

Підкреслюючи життєрадісний характер Христі, Панас Мирний водночас наголошував на її стражданнях через нужденне життя своєї родини. Образно передає митець цей стан героїні. Ось дівчина йде на гулянку: «Радістю і веселощами б'ється серце у Христі, очі грають, як ті зорі на холодному небі. Те лихо, що їх туманило, що важким каменем лежало на душі, скотилося, коли вона переступила за свій двір» [1, с. 125–127].

Характери персонажів у творі виявляються не тільки і не стільки за допомогою переліку їх рис, скільки показом цих персонажів у конкретних діях і вчинках, зіткненнях і боротьбі за певних обставин.

Наприклад, потрібно згадати епізод, коли після п'яного бенкету Крамар примушує Христю всю ніч сидіти і дивитися на нього. І у цей час Христя вдається до сумних та жорстоких роздумів про своє наймитування у Загнибиди: «Бодай ми не родились на світ, коли над нами отак знущатися! Он, вивернувся, як кабан, вередує... А ти сиди над ним, дивися на його здуту пику, слухай його варнякання і, проклинаючи, жди, поки засне він. Коли б не гріх, приспав би тебе – довіку не підвівся!» [1, с. 243].

Так роздумувала Христя, тим самим оголюючи свою душу. Цей монолог свідчить про ненависть і бажання помсти, однак це виправдані почуття – її жорстокість виправдана. В умовах психологічного тиску подібні почуття цілком виправдані й до того ж не суперечать творчому задуму Панаса Мирного.

На противагу цьому епізоду з Христею, можна привести ще й інший приклад, де головна героїня уособлює лише чистоту. Після смерті Олени (дружини Загнибиди), Христю звинувачують у її вбивстві. І саме тут Христя постає як уособлення правди та справедливості всупереч усім іншим (окрім Пріськи). І та інша, темна сторона, ніяк не вірила в Христину непричетність. А вона тільки чесно відповідала на питання про те, за що їй дав гроші Загнибіда.

Наведемо цей приклад:

«– Так... так... – дивлячись на бумажку, сказав становий. – Где ты ее взяла?

– Хазяїн дали.

– О, да ты мастерица врать... А больше у тебя денег нет?

– Немає.

– Врешь, сволочь! – крикнув становий.

– Йй-богу, немає! – з плачем відказала Христя» [1, с. 176].

Отже, головна героїня Христя – цілком позитивна, що ще більше зрозуміло з самого контексту роману. У середовищі

злиднів, поневірянь та жорстокості, психологізм дедалі поглиблюється – це добре помітно з подальших подій твору.

За семантичним задумом автора, пошук істини і правди в осередку добра і зла втілюються у Христі. Виходячи з цього можна стверджувати, що Христя – головна героїня роману, бо її особистість з точки зору психологічної характеристики змальована широко і яскраво (особливо у взаєминах з життям і з іншими героями). А значить через неї автор втілює психологічний портрет, – але не тільки однієї людини.

Через одну людину уособлюються деякі суспільні явища, характерні для тогочасного суспільства, в тяжких для селянства умовах. А ще точніше – психологічні реакції на ці явища з точки зору нормальної здорової морально і фізично особистості.

І надалі, коли вже ці явища сконденсувались в героїні Христі, презентовані «трансформації людини зсередини», тобто прояви людської душі в різноманітних умовах: свавілля, деспотизму, поневірянь, свободи тощо. І все це, зрештою, впливає на багато людських долі і світобачень. Також потрібно зазначити, що все з вищезазначеного цілком відповідає задуму письменника.

Ще одна героїня, яка безпосередньо впливає на формування образу Христі – Пріська, її мати. Можна вважати її основною героїнею роману, адже її особиста історія і психологічний світ відтворено не менш колоритно і яскраво, ніж Христин. Пріська цілком позитивна, але несе в своєму образі великий негативний вплив на читача. Цей літературний парадокс досягається через такі події:

Пріська в основному майже завжди зосереджена на собі, на своїх почуттях та турботах: «Пріська дибала та дибала, поспішаючи додому. Вона не помічала її краси світової; її похилу голову клопотали свої думки. Вони не були гіркі; коли б Пріська не забула радіти, вони б були, може, і радісні; а тепер вони – тільки тихо-сумні, як і її зомліла душа. Вона думала про землю, за котру стільки боліла серцем, котру намірялися лихі люди відняти...» [1, с. 256].

Мало уваги приділяє Панас Мирний образу Христі у всіх аспектах.

Наприклад: «– Така мене досада взяла, Одарко, такий сум обняв!.. Христя плаче, а в мене так серце запеклося, що й плакати не можу.. Коли б земля розступилася – так би й крізь землю й пішла.

– Бог з вами, тітко! – умовляє Одарка. – у вас он дочка; треба її до ума довести, треба її пристроїти. Хто об її потурбується без вас?

– Добрі люди, Одарко, коли вони ще є; а немає – гірше не буде!» [Мирний 1989, с. 279].

Біда – смерть чоловіка, довершує цей образ «негатив у позитиві».

Наприклад: «Хатні двері забула Здориха зачинити; у їх роззявлену дірку ішов з сіней холод: у хаті – хоч вовків гони! А Прісіці і Христі байдуже. Їх гріє горе своїм пекучим вогнем, їх діймають сльози своїм гірким теплом...» [1, с. 379].

Можна простежити, що тут і бере початок роздвоєння Христиного життя. З одного боку – цілком хороша дівчина, нічим не вирізняється серед інших, в міру гарна, добра, чесна; а з іншого – повністю темна її доля, без світла, серед жорстоких або ж просто байдужих людей.

Позитивне втілюється у зовнішності Христі, а все негативне – у її житті. Таким чином, досліджуючи ці епізоди,

можна зробити висновок, що пряме відношення до всіх подій Христиного життя має її мати Пріська. Пріська ніби довершує її образ та її долю, а Христя ніби є її продовженням. І цей психологічний ефект підсилюється ще тим, що Пріська помирає саме тоді, коли відбуваються кульмінаційні вирішальні події у житті Христі: звинувачення у вбивстві, наймитування, плітки на селі про те, що вона ніби вбила Олену, дружину хазяїна. Ніби зі смертю Пріської настає затьмарення у всьому подальшому Христиному житті.

Аналізуючи образ Христі можемо простежити, що автор показав нам цільну натуру, яка пройшовши життєві труднощі, змогла зберегти в серці кращі якості людини. Панас Мирний особливо звертає увагу на чистому серці Христі Притиківни. «Добра душа, багато добра робить, – говорять про неї селяни. – Не те що другі, як розбагатіють, – забули Бога і людей. А Христя – ні, все для людей. За їх лихо добром оддячує» [1, с. 37]. Отже, незважаючи на всі життєві випробування вона змогла знайти в собі сили у бажанні допомогти людям.

Героїні роману «Повія» змогли зазирнути всередину себе і зрозуміти головне, що стосується статусу жінки в суспільстві. Ці важливі речі – самодостатність жінки, активна життєва позиція, віра в свої сили – все це могло б змінити їх життя.

Висновки. Український фемінізм виник пізніше, ніж на Заході. Якщо на Заході феміністська ідеологія зароджувалася як наслідок вже жіночого руху, що існував, то в Україні виникнення жіночого руху стало наслідком широкої дискусії в українській пресі про емансипацію жінок. Жіночий рух другої половини ХІХ – початку ХХ століття був сукупністю численних, різноманітних за формами роботи товариств, спілок, що керувалися ідеєю про цінність вільної, самостійної і самодостатньої жіночої особистості для культурного прогресу, метою яких було розширення громадських прав і свобод жінок в економічній, політичній, культурній і суспільній сферах. Емансипаційна, феміністська ідеологія, заснована на ідеології індивідуалізму, протистояла з одного боку, культурним установкам традиційного українського суспільства, що полягали в придушенні індивіда родом, громадою, державою, в домінуванні ідеї загального блага над ідеєю благополуччя окремої особистості, а з іншого – сформованою православною традицією ідеалу жіночої жертвовності. Жіночий рух в Україні на початковому етапі був пов'язаний з благодійністю, а також зі спробою домогтися економічної незалежності і боротьбою за доступ жінок до самостійності.

Для Панаса Мирного немає нічого дорожчого і значущого за людину. Вона – абсолютна цінність. Найважливішим у релігійно-філософських шуканнях письменника і визначальними складну структуру особистості в його романах є віднайдення первинного джерела, що протистоїть порочним пристрастям людини. Світорозуміння Панаса Мирного розкривається у виборі тем його творчості. У романі «Повія» він зображує людину-шукача, яка на шляху індивідуалізму прагне вирішити проблему життєустрою і терпить на ньому повної поразки тому, що в самій собі відчуває протестуючу глибинну моральну свідомість.

Для творчості письменника характерний принцип винятковості кожної особистості. Письменник йшов до розуміння сутності людини, як вселенської істоти, яка бажає зрозуміти себе

як частинку загального, абсолютного, вільного цілого. Панас Мирний вважає, що і добро, і зло спочатку притаманні людській природі. Поняття правди і добра живуть у кожній людині, навіть у найостаннішому лиходіїві.

Вся історія людства розглядається письменником як «розвиток, боротьба, прагнення» для досягнення ідеалу. Людина не може «полюбити ближнього, як самого себе», тому що її пов'язує «закон особистості». Але вона не просто земна тварина, не просто частина природи. Людина – носій внутрішньої вільної духовності. Вона проявляється в ній як голос совісті. Правильний висновок полягає не в тому, що людську особистість не можна змінити, а в тому, що вона занадто складна, щоб змінитися під впливом одних тільки соціальних заходів, соціальної перебування життя.

Творчість Панаса Мирного ще на надає науковцям можливості говорити про створення повноцінного гендерного вектору в українській літературі, але образи Пріські, Марини, Христі, які, поза сумнівом, є учасницями цивілізаційного періоду, в авторській психологічній характеристиці мають окремі фемінні маркери. Ставлення їх до справжнього і майбутнього в розвитку людства визначається ступенем їхньої духовності. Ці жінки в кризових ситуаціях долають у собі підвищене почуття особистості, індивідуалістичні пориви. Героїні роману «Повія» в кінці твору вже не ті люди, що на початку. Від помилок, моральної незрілості вони рухаються до духовного просвітлення і добра. У боріннях пристрастей, у життєвих випробуваннях героїні очищуються та в їх душах перемагає вища гармонія.

Жіночі образи письменника є унікальним художнім доробком. Це стало можливим в результаті зосередженого вивчення полярної, несподіваної, ірраціональної жіночої особистості.

Література:

1. Мирний 1989 – *Мирний П.* Твори в двох томах. Т. 2. Київ : Наук. думка, 1989. 634 с.

Khachaturian K. Feminine markers in the psychological space of Panas Mirnyi novel “Poviya”

Summary. The purpose of this article is to analyze the role of women in Ukrainian literature of the late nineteenth and early twentieth centuries on the example of Panas Myrny's novel “Poviya” The relevance of the study is due to the fact that feminism from the point of view of history and sociology is studied very deeply, and from literary perspective it is not enough. For centuries women have been dissatisfied with their fate, but they have not been able to show it. Over time, women's protest became mass and in the late nineteenth century formed as a movement called “feminism”. Today, the idea of gender equality is very ambiguous and controversial. It is seen as equality in rights that ensure the self-realization of the individual, as conditions of equal opportunities for men and women in achieving social status, as the realization of the potential of the reproductive function based on the biological purpose of the sexes. If you understand equality as a subjective feeling of existential comfort, then in the personal history of each person, regardless of gender, it is associated with the mother as a woman giving life, and the process of separation from the mother, the formation of maturity and the choice of herself as a carrier of gender roles.

The heroines of the artwork analyzed in this article were able to look inside themselves and understand the main thing about the status of a woman in society. These important things are the self-sufficiency of a woman, an active life position, faith in one's strength, the desire to be successful without male help, positive thinking. All of this could change their lives. But unfortunately, they realized it too late. A woman has the right to love whom she wants. This reveals the desire of women to explain that they are not “weak sex” and need not protection, but respect. To respect a woman means not to treat her leniently, not to care for her. Female friendship, self-belief – these are the important skills that heroines have acquired in their stories. Yes, not all heroines have a good life. But they realized that they needed freedom from male oppression. Equilibrium in rights (not just political) is feminism.

Key words: feminism, genderology, realism.